

e-ISSN: 2148-0494

dergıabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2019, Cilt:7, Sayı:13, 7:116-132

Gönderim Tarihi: 16.03.2019

Kabul Tarihi: 04.04.2019

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.540980>

8/14. YÜZYILDA ŞAM-MISIR BÖLGESİ FAKİHLERİ ARASINDA BİR TARTIŞMA: REFU'L-YEDEYN MESELESİ

Osman BAYDER*

Öz

Hanefî fakih Emir Kâtib el-Etkânî'nin 747/1346 yılında Dimaşk'ta canlandırdığı rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozacağı tartışması dört Sünnî mezhebin uzun yıllardır beraber uygulandığı Şam bölgesinde önemli derecede rahatsızlıklara sebep olmuştur. Etkânî'nin iddiasına en başta karşı çıkanlar yüzyıllardan beri birbirinin arkasında namaz kılan bölgenin yerli Hanefîleri ile Şâfiîler olmuştur. Uzun süren bu tartışmayı dönemin Emiri Seyfeddin Yelboğa'nın koordine etmesi ve Şâfiî-Hanefî birçok fakihin buna dahil olması, konunun Dimaşk'ı aşarak Mısır'da da tartışılmasına yol açmıştır. Bu dönemde birçok fakih risâleler kaleme alarak bu konudaki görüşlerini beyan etmişlerdir. Sonraki süreçte de uzun yıllar bu tartışma devam etmiştir. Etkânî ile karşıt görüşteki fakihler arasındaki tartışma görünüşte belli bazı fıkhi meseleler üzerinden yürütülmüştür. Oysa bu ve benzeri bazı tartışmaların arka planında fakihlerin birbiriyle olan çekişmeleri ve siyasi bazı mülahazalar yatabilmektedir. Bu çalışmada taraflar arasındaki tartışmanın detayı, tarafların iddiaları, birbirlerine karşı ileri sürmüş oldukları gerekçeler ele alınmış, sonrasında tartışmanın asıl nedeni irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mısır-Şam Hanefî tarihi, Etkânî, Konevî, Refu'l-yedeyn meselesi.

A DISCUSSION AMONG THE ISLAMIC JURISTS OF DAMASCUS AND EGYPTIAN IN THE 8/14. CENTURY: THE PROBLEM OF RAISING HANDS

Abstract

The discussion about whether raising of the hands during the bowing cancels the pray, which was raised by Hanafi jurist Amir Khatib al-Atkani in the Damascus region where four Sunni madhabs were practiced for many years, played an important role for this discussion. Those who oppose the claim of Atkani have been the local Hanafis and Shafi'is of that region who have been praying behind each other for centuries. The coordination of the long term debate ruled by Amir of the time, Sayfaddin Yalboga, and the involving of many Shafii-Hanafi scholars have led this debate to convey in from Damascus to Egypt. During this period, many faqih/jurists penned a lot of works to declare their views about the problem. In the next period, the discussion has continued. The debate between Atkani and those who opposes this idea apparently has been carried out over some jurisprudential issues. However, in the background of this and similar debates, the conflicts between the faqihs may cause some political consideration. In this study, the details of the discussion between these groups, the arguments and the counter arguments of the groups were discussed, and then the main reason for the discussion was examined.

Keywords: Islamic Law, History Hanafite in Sham and Egypt, Atkânî, Konavî, The Problem of Raising Hands.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, osmanbayder@erciyes.edu.tr

ORCID ID 0000-0003-3404-7299

1. Giriş

Tarihin belli dönemlerinde mezhep müntesipleri arasında bazı tartışmaların cereyan ettiği, birtakım tatsız olayların yaşandığı bir vakıadır. Özellikle dört Sünni mezhep müntesiplerinin yoğun olarak beraber yaşadığı ve belli dönemlerde bu dört mezhebin bir arada uygulandığı Eyyubi ve Memlûkler döneminde mezhep müntesipleri arasında oldukça fazla tartışma yaşanmıştır. Mesela Hanbelî âlim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) ile Şâfiî fakih Takiyyuddin es-Sübki (ö.756/1355) arasında 746/1345 yılında, iki kişinin ortaya bir mal koyarak yarışmalarının câiz olup olmadığı meselesinde ve yine 750/1349 yılında bir lafızla üç talâk ve öfkeli kişinin talâkı meselesinde tartışmalar yapılmıştır.¹

Aynı dönemde yaşanan tartışmalardan biri de rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılıp kaldırılmayacağı (refu'l-yedeyn) meselesidir. Esasında bu tartışma çok daha eskilere dayanmakta olup büyük muhaddis Buhârî başta olmak üzere birçok âlim tarafından hakkında kitaplar kaleme alınmıştır. Ancak bu âlimler arasındaki tartışmanın konusu rükûa giderken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırmanın sünnet olup olmadığıdır. Dımaşk'ta Hanefî fakih Emir Kâtib el-Etkânî² (ö.758/1357) ile birlikte refu'l-yedeyn tartışmasının seyri değişmiş ve tartışma Hanefî birinin, ellerini kaldıran Şâfiî bir imama uymasının namazı bozup bozmayacağı ve bunun bir yansıması olarak Hanefîlerin, Şâfiî imama uyup uymayacağı problemine dönüşmüştür. Etkânî'nin savunduğu bu görüş daha önce bazı Hanefî kitaplarda dile getirilmiş olsa da bu durumda namazın bozulacağı görüşü oldukça cılız kalmış ve bu, zayıf/şâz bir görüş sayılmıştır.³

Etkânî'nin başlattığı tartışma dört Sünni mezhebin beraber yaşadığı Şam ve Mısır bölgesinde huzursuzluğa yol açmış ve bazı âlimler tarafından oldukça sert tepkiyle karşılanmıştır. Etkânî'nin neden böyle bir tartışmayı başlattığına geçmeden önce tartışmanın başlangıcına ve tarafların birbirlerine karşı ileri sürdükleri gerekçelerine detaylıca yer verelim.

2. Tartışmanın Başlangıç Noktası ve Hikayesi

Hanefîliğin yoğun ve güçlü olduğu Mâverâünnehir bölgesinde doğup eğitimini alan Hanefî fakih Emir Kâtib el-Etkânî, 720 yılında 35 yaşında iken batı

¹ İbn Hacer Şihâbuddin Ahmed el-Askalanî, *ed-Dürru'l-kâmine fi a'yânî'l-mietî's-sâmine*, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y, III, 401; H. Yunus Apyaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", TDV *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX: 110.

² Etkânî 19 Şevval 685 yılında Farab'a (Otrar) bağlı Etkân beldesinde doğmuştur. Tam adı Kivâmuddin Emir Kâtib b. Emir Ömer b. Emir Gazi'dir. Ebu Hanife olarak da tanınır. Daha çok Etkânî olarak bilinir, bazıları İtkânî olarak okusa da Etkânî ile aynı dönemde Dımaşk'ta yaşamış olan Türk asıllı büyük tarihçi Safedî (ö.764/1363), Etkânî şeklinde harekelendiğini ifade etmektedir. Bkz. Selahaddin Halil b. Aybeg es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1998, I, 622; Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* (nşr. Saffet Köse vdğr.), İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2017, III, 474.

³ Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *el-Înâye*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye (Fethu'l-Kadîr ile), 2003, I, 453.

bölgesine⁴ göç eder. Şam, Mısır ve Irak gibi bölgelerde müderrislik, kadılık gibi görevleri ifa ettikten sonra 10 Recep 747 (27 Ekim 1346) tarihinde ikinci defa Dımaşk'a gider.⁵ 27 Ramazan 747 tarihinde Dımaşk Emiri Seyfeddin Yelboğa (ö.768/1366) ile⁶ beraber iştirak ettiği bir akşam namazında imamın, rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırdığına şahit olur.⁷ Bunun üzerine Etkânî namazını iade eder ve imama giderek hangi mezhebe mensup olduğunu sorar. İmam, Şâfiî mezhebine müntesip olduğunu söyleyince Etkânî ona “*Sen namazda ellerini kaldırmısaydın ne senin namazına zarar gelirdi ne de bizim namazımız bozulurdu. Ancak ellerini kaldırıncı bizim namazımız bozuldu. Evla olan senin ellerini kaldırmamandır ki böylece hepimizin namazı sahih olsun.*” der. Etkânî'nin belirttiğine göre imam, onun sözünü kabul eder. Ancak bu sözlerini kendisiyle beraber namaz kılan Emiru'l-ümera (Emir Yelboğa) da iştirak eder. Emir de Hanefî mezhebi müntesibidir ve neden o güne kadar elleri kaldırmanın namazı bozacağını söylemedikleri için oradaki Hanefî âlimlere kızar.

Bunun üzerine Emir, bu mesele üzerinde konuşulmasını talep eder. Düzenlenen münazarada Etkânî'nin kimliğini vermediği bir “zat” Ebu Hanife'nin mezhebine göre bu namazın bozulmayacağını ve bu konuda Ebu Hanife'den bir rivayet olmadığını iddia eder. Etkânî'nin bahsettiği kişinin savunma yapması onun Dımaşk'ın önde gelen Hanefî âlimlerinden biri olduğuna işaret etmektedir. Etkânî buna cevap olarak Mekhûl en-Nesefî'nin (ö.318/930), *eş-Şuâ'* adlı eserinde Ebu Hanife'den naklen bu namazın fasit olacağı rivayetinin yer aldığını söyler.

Etkânî'nin kaydettiğine göre Dımaşk'taki Hanefî âlimler kendisinin dile getirdiklerinden hoşnut olmamış ve kendi konumlarını kaybetmekten korktukları için kendisine karşı çıkmışlardı. Hatta bunlar tartışmanın ardından kendi aleyhine bazı propagandalar yapmıştır. Etkânî'nin ifadelerine göre kendisiyle tartışan kişi Dımaşk'ın ileri gelenlerine gider ve Hanefî mezhebinden olmayan kadılara “Etkânî, Hanefî dışındaki diğer mezhepleri iptal etmeyi amaçlamaktadır” der, Hanefî kadıya ise “Etkânî, senin azledilmeni ve yerine geçmeni istiyor” der. Bu tartışmanın ardından dört mezhebin müntesipleri, Etkânî'ye karşı birleşir ve Etkânî bu konuda yalnız kalır.

Ertesi gün Emir'in huzurunda tekrar toplanırlar. Etkânî'ye karşı olanlar, kendi görüşlerine delil olarak Hâfizuddin en-Nesefî'nin (ö.701/1301) *el-Kâfi* adlı eserini getirip okurlar. Orada şu ifadeler yer alır: “*Bu mesele⁸ Şâfiî imama tabi*

⁴ Burada “Batı bölgesi” ile Hanefîlerin yoğunlukta yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinin batısında kalan Irak, Mısır, Şam ve Anadolu bölgesi kast edilmektedir.

⁵ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Süllemu'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*, İstanbul: İrcica, 2010, I, 344; Allame Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992, s. 139; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, III, 474.

⁶ Kâtib Çelebi, *Süllemu'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*, I, 344.

⁷ Tartışmaya dair detay sadece Etkânî'nin ilgili risalesinde geçmektedir. Bu sebeple tartışmanın seyri bu risale esas alınarak verilecektir, ancak yer yer diğer kaynaklarda geçen bilgiler de dikkate alınarak, metne dahil edilecektir.

⁸ Söz konusu mesele vitir namazında kunût okuyan Şâfiî imama uyan Hanefî birinin, imama uyması gerektiğine dair Ebu Hanife'nin görüşüdür.

olmanın caizliğine delalet etmektedir. Bazılarının rivayet ettiği “rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılması amel-i kesir olup namazı bozar” görüşü ise doğru değildir. Çünkü amel-i kesir, uzaktan bakan birinin o kişiyi namaz dışında zannetmesidir.”⁹

Bunun üzerine Emîr, Etkânî'nin görüşünü sorar. Etkânî de kendi görüşüne delil olmak üzere Sadru's-Şehîd'in (ö.536/1141) *el-Câmiu's-sağîr* şerhini, Attâbî'nin (ö.586/1190) *el-Câmiu's-sağîr* şerhini ve Kadıhan'ın (ö.592/1196) *el-Câmiu's-sağîr* şerhini getirmiştir. Bu kitaplarda kendisini destekleyen şu ifadeler yer almaktadır: “Mekhûl en-Neseffî'nin, Ebu Hanife'den naklettiğine göre rükû esnasında ellerini kaldıran kişinin namazı fasit olur. Çünkü bu amel-i kesirdir.”

Ancak Etkânî'ye karşı olanlar, Mekhûl'ün bu rivayetinin zayıf olduğunu iddia eder. Etkânî ise *el-Kâfi*'de yer alan görüşün mezhep görüşü olmayıp Hâfızuddin en-Neseffî'nin kendi içtihadı olduğuna işaret eden şu savunmayı yapar:

“Hâfızuddin Neseffî, Darîr'in öğrencisi, Darîr Kerderî'nin, Kerderî de Kadıhan'ın öğrencisidir. Eğer siz Hâfızuddin Neseffî'yi taklit edecekseniz, onun hocasının hocasının hocası olan Kadıhan taklit edilmeye daha layıktır! Eğer namazın bozulmadığına dair Ebu Hanife'den bir rivayet yanınızda varsa getiriniz. Yoksa sadece Neseffî'nin sözü ile ya da bazı meşâyihın amel-i kesir ile ilgili tefsiri ile bu ispatlanamaz.”¹⁰

Tartışmanın bundan sonrasına 140 civarında eser telif etmiş olan Şâfiî kâdilkudâtı, fakih, usulcü Takiyuddin es-Sübki (ö.756/1355) de dahil olur. Etkânî de Sübki'nin ilim ve faziletini teslim eder. Ona göre Sübki, Dimaşk'ın en âlimi ve en faziletliilerinden idi.¹¹ Sübki'nin ilk itirazı Mekhûl'un Ebu Hanife'den naklettiği görüşün zayıf olduğu yönündedir. Çünkü bu amel-i kesir değildir; amel-i kesir dışardan bakanın zannına göre namazda değilmiş hissi uyandıran harekettir. Sübki'nin bu itirazının daha önceki Hanefilerin yaptığı itirazla aynı olduğu gözükmektedir. Etkânî, Sübki'nin bu itirazına şöyle cevap verir:

“Amel-i kesir ile ilgili bu tefsir, senin ıstılahın mı yoksa başkasının mı? Benim ıstılahım dersen bu ıstılahın, başkası aleyhine hüccet olamaz. Başkasının ıstılahıdır dersen bu durumda da ya bu, tüm fukahanın ıstılahıdır ya da sadece bazılarının. Tüm fukahandır dersen, bunun tüm fakihlerin ıstılahı olduğunu kabul etmiyoruz. Sadece bazılarının dersen, bazılarının ıstılahını, diğer bazıları aleyhine hüccet kabul edemeyiz.”

Etkânî'nin belirttiğine göre bu itiraza Sübki tek bir kelime ile cevap verememiştir.¹² Etkânî, Sübki'nin itirazını kabul etmeyince Sübki, Hanefî mezhebi içerisinden eleştirmek yerine tartışmayı başka bir boyuta taşır ve namazda elleri kaldırmanın caiz olmadığı konusunda istidlalinin ne olduğunu sorar. Yani Sübki bu

⁹ Ebü'l-Berekât en-Neseffî Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed, nr.612, vr. I,70a.

¹⁰ Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.153b.

¹¹ Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.153b.

¹² Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.154a.

konuda Etkânî'den Hz. Peygamberden bir rivayet olup olmadığını istemektedir. Etkânî bunun üzerine kendi görüşünü destekleyen 3 rivayet zikreder. Etkânî'nin zikrettiği haberlerden biri Müslim'in *es-Sahih*'inden, diğer ikisi ise Ebu Davud'un *es-Sünen*'indedir.

Etkânî'nin anlatımında tartışma meclisi burada bitmektedir. Bununla beraber tartışma o meclisle sınırlı kalmaz. Tartışmanın akabinde Dimaşklı Hanefî fakihler Emir Yelboğa ile tekrar konuşur ve Etkânî'nin ileri sürdüğü görüşün doğru olmadığı konusunda onu ikna etmeye çalışır. Hatta Emir'e "Boyunlarını göstererek: Şâfiî imamın arkasında namaz kıl, eğer namazın bozulursa günahı bizim boynumuza olsun" derler. Etkânî'nin anlatımında Emir'in hala kendisini desteklediği izlenimi bulunmaktadır.¹³ Tartışma bundan sonra tarafların birbirine karşı yazmış olduğu reddiyeler üzerinden devam eder. İlk olarak Sübkî, reddiye mahiyetinde bir risâle kaleme alır.

3. Sübkî'nin Etkânî'ye Reddiyesi

Tartışmanın üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Sübkî bir risâle kaleme alır. Etkânî'nin belirttiğine göre risâlesinin yazım tarihi 747/1347 yılının Şevval ayıdır. Sübkî'nin risâlesinde Etkânî'nin görüş ve gerekçelerine yer verilmez. Risâle sadece rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılacağına dair 20 civarındaki rivayeti ihtiva eder. Sübkî risâlesinin sonunda, içerisinde Hulefâ-i Râşidîn ve Aşere-i Mübeşşere'nin de bulunduğu 43 sahabîyi isimleriyle zikreder ve tüm bunların rükû esnasında ellerini kaldırdıklarını ifade eder. Yine Tabiînin, onlardan sonra da Mekke, Medine, Hicaz, Yemen, Şam ehlinin ve Irak, Basra ve Horasan bölgesinin çoğunun, Buhara ehlinin muhaddislerinin çoğunun da ellerin kaldırılacağı görüşünde olduğunu kaydeder ve bazılarının isimlerini de zikreder. Son olarak Evzaî, Malik b. Enes, Şâfiî, Ahmed ve Zahirilerin de bu görüşte olduğunu kaydederek risâlesini bitirir.¹⁴ Etkânî'nin belirttiğine göre Sübkî bu risâleyi Emir'e okur ve bir nüshası da cevap olmak üzere kendisine gönderilir.¹⁵

4. Etkânî'nin Karşıt Reddiyesi

Tüm bu tartışmalardan ve Sübkî'nin risâlesinden sonra Etkânî hem bu tartışmaları içeren hem de Sübkî'nin delillerine cevap veren bir risâle kaleme alır. Etkânî burada öncelikli olarak Hanefî mezhebindeki görüşe uzunca yer verir. Ona göre Ebu Hanife ve öğrencilerinin görüşü elleri kaldırmanın kesinlikle caiz olmadığı yönündedir. Bunun caiz olduğuna dair mütekaddim veya müteahhir dönem âlimlerinden bir rivayet bulunmamaktadır. Irak, Belh, Buhara, Semerkant, Fergana, Mısır Hanefî âlimlerinden hiçbiri bunu rivayet etmemiştir. Etkânî devamında bu bölgelerde yaşamış onlarca Hanefî fakihinin adını tek tek zikreder ve bu âlimlerin

¹³ Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.154b.

¹⁴ Takiyyuddin Ali b. Abdulkâfî es-Sübkî, "Refu'l-yedeyn fi's-salât", *Mecmûatu Resâli'l-muniriyye*, Mısır: el-Matbaatu'l-muniriyye, 1343, I, 253-256.

¹⁵ Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.154b.

nesilden nesile ilim, zühd ve takvanın kaynağı, şeriat ilimlerini ihata edenler ve içtihat ile meşhur kimseler olduğunu belirtir. Bunların hepsi de Ebu Hanife'nin mezhebindedir ve hiçbiri eserlerinde elleri kaldırmanın caizliğini rivayet etmemişler, aksine bunu menetmişlerdir. Kendi hocalarını ve yetiştirdiği Hanefî âlimleri de teker teker zikreden Etkânî, bunların hiçbirinin ellerini kaldırmadığını belirtmektedir. Onlar elleri kaldırmayı şiddetle reddetmiş ve bunun namazı bozacağını dile getirmişlerdir. Etkânî devamla "Ben onların fetvasına şahidim."¹⁶ diyerek bu konuda kesin bilgiye sahip olduğunu dile getirmeye çalışmaktadır. Buradaki sözleri muhtemelen kendisine karşı olan Hanefîlere yöneliktir. Etkânî bu sözlerle aslında Hanefîler için önemli olan şeyin mezhep görüşü olduğunu ve mezhep görüşünün de kendisinin belirttiği yönde olduğunu ifade etmeyi amaçlamaktadır.

Etkânî mezhep içerisindeki görüşü verdikten sonra ellerin kaldırılmayacağına dair rivayetlere geçer -ki burada daha önce zikrettiği üç rivayete tekrar yer vermektedir. Bu üç rivayetin yanı sıra İmam Muhammed'in *Muvatta* rivayetinde ve *el-Âsâr*'da konuyla ilgili zikrettiği birkaç rivayete ve Tahavî'nin *Şerhu'l-âsâr*'da zikrettiği bir iki rivayete yer verir. Etkânî'nin bu rivayetler konusunda Mısırlı Hanefî fakih Ebu'l-Abbas es-Serucî'den (ö.710/1310) istifade ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Serucî bu konudaki rivayetleri detaylı bir şekilde ele almaktadır.¹⁷

Devamında Sübkî'nin zikrettiği rivayetlerin kendileri aleyhine hüccet olamayacağını belirtir. Sübkî'nin zikrettiği bazı rivayetlerin sabit olmadığını, bazılarının mensûh olduğunu, diğer bazılarının ise metruk olduğunu ifade eder. Sık sık İbn Mesud'un ellerin kaldırılmayacağına dair rivayetini gündeme getirerek Sübkî'nin zikrettiği bazı hadislerin sabit olsa bile, bunların İbn Mesud'un hadisiyle düşeceğini söyler. Mesela Sübkî'nin kaydetmiş olduğu Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamberin ellerini kaldırdığına dair rivayeti ile ilgili olarak "*Bu rivayet sabit olsa bile İbn Mesud'un ellerin kaldırılmayacağına dair rivayeti tercih edilir. Çünkü o fakihtir ve onun hadisi kıyasa uygundur.*" demektedir ve tearuz durumunda Hanefîlerin fakih olan râvinin rivayetinin alınacağı ilkesine gönderme yapmaktadır. Yine Sübkî'nin zikrettiği bir hadisin sabit olmadığını ve bu yüzden Buhârî, Müslim, Ebu Davut ve Tirmizî'nin eserlerinde yer almadığını ifade eden Etkânî sonrasında şunları söylemektedir: "*Bu hadis sabit olsa bile İbn Mesud'un ilgili hadisi tercih edilir. Çünkü İbn Mesud, fıkhıta ileridir ve ilgili rivayeti kıyasa daha uygundur.*"

Etkânî, sözlerinin sonunda Sübkî'nin zikrettiği rivayetler ile kendi zikrettiği rivayetler arasında bir tearuz bulunduğunu kabul etmekte ve bu durumda kendisinin zikrettiği rivayetlerin tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre bunun sebebi şu usûlî ilkedir: "Biri fiil, diğeri nehye dair Hz. Peygamberden iki haber gelip bunlar birbiriyle tearuz ettiğinde nehiy içeren haberi almak evladır."

¹⁶ Etkânî, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, vr.156b-158a.

¹⁷ Ebü'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed es-Serucî, *el-Gâye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr.531, vr. II,113-116.

Hanefî kaynaklar dahil birçok kitapta Etkânî'nin bu tartışmadan yenilgi ile çıktığı kaydedilmektedir.¹⁸ Nitekim bu tartışmadan birkaç sene sonra 8 Safer 751 yılında Dımaşk'ı terk ederek Mısır'a gitmesi de onun görüşünün Dımaşk'ta karşılık bulmadığını göstermektedir.

5. Cemaleddin Konevi'nin Etkani'ye Reddiyesi

Etkânî'nin görüşü baştan itibaren Şam ve Mısır bölgesindeki Hanefiler tarafından benimsenmez. Hanefilerin Dımaşk kadısı Cemâleddin Mahmud b. Ahmed b. Mesud el-Konevî (ö.770/1369) Etkânî'ye karşı bir risâle yazar. Konevî'nin risâleyi tam olarak hangi tarihte yazdığı belli olmasa da tartışmanın canlı olduğu dönemde yazmış olması muhtemeldir. Konevî o dönemde Dımaşk'ta Hanefilerin önde gelen bir simasıdır. Birçok fûru ve usul eseri bulunan Konevî'nin babası da büyük bir âlim olup meşhur Hidâye şârihi Habbâzî'nin öğrencisidir.¹⁹

Konevî risâlesine Etkânî'nin iddiasıyla başlar. Etkânî'nin iddiasını isim vermeden *"Bazıları rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozduğu görüşünün cumhurun görüşü olduğunu zannetmekte ve Ebu Hanife ve ashabının görüşünün de bu olduğunu iddia etmektedir. Hanefilerin Şâfiilere uymasının caiz olmadığı görüşünü de buna bina etmektedir."* şeklinde verir.²⁰

Konevî, Etkânî'nin bu iddiasına *naklî* ve *nazarî* olmak üzere iki açıdan cevap vereceğini söyler. Naklî cevap, mezhebin birçok kitabında rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozmayacağı görüşünün yer almasıdır. Nitekim *Zahîre*, *Tetimme*, *Münye* ve *Fetava-yı Velvalicıyye*'de bu görüş yer almaktadır. Yine *el-Muhit* ve Serahsî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inde Hanefilerin, Şâfiilere uymasının caiz olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu âlimlerin söz konusu görüşü mutlak olarak vermeleri Ebu Hanife'nin görüşünün de bu yönde olduğuna delalet etmektedir.²¹

Konevî'nin nazarî cevabı ise şöyledir: Hüsâmeddin eş-Şehîd ile Kadıhan'ın *el-Câmiu's-sağîr*'inde ve yine *el-Câmiu's-sağîr*'in diğer tüm nüshalarında şu rivayet yer almaktadır: *"Bir kimse sabah namazını imamın arkasında kılsa, imam kunût okusa Ebu Hanife'ye göre imama uyan susar ve okuma konusunda ona tabi olmaz. Muhammed de bu görüştedir. Ebu Yusuf'a göre imama tabi olur."* Burada Ebu Hanife "imam kunût okusa" diyerek mutlak bir ifade kullanmıştır. Bunun anlamı ise ister imam kunût esnasında ellerini kaldırsın ister kaldırmasın şeklindedir. Dolayısıyla bu ifadelere göre Şâfiî imama uymak caizdir. Çünkü Ebu Hanife bu durumda imama uyan kişinin namazının caiz olmayacağını söylememiş, aksine imama uyarak susacağını ifade etmiştir. Buradaki imamın "kunût okuyup da ellerini kaldırmayan imam" olarak tahsis edilmesi caiz değildir. Çünkü bu delilsiz olarak lafzın zahirinden

¹⁸ Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, 1324, s. 52.

¹⁹ Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, IV, 20.

²⁰ Mahmud b. Ahmed b. Mesud el-Konevî, *Risale fi refi'l-yedeyn*, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed, nr.1606, vr.172b.

²¹ Konevî, *Risale fi refi'l-yedeyn*, vr.172b.

udul etmektir. Bu sebeple böyle bir iddiada bulunanın bunu beyan etmesi gerekir. Ayrıca kunût konusunda iki görüş vardır. Birincisi kunûtun okunup ellerin kaldırılacağını söyleyenler -ki bunlar Şâfiîlerdir. İkincisi ise kunût da okunmaz ve eller de kaldırılmaz diyen Hanefîlerdir. Bu sebeple buradaki imamın kunût okuyup ellerini kaldırmayan imama tahsis edilmesi caiz değildir.

Ayrıca Kadıhan'ın *el-Câmiu's-sağîr*'inde ve *el-Hidâye*'de “*Bu mesele Hanefî'nin Şâfiî'ye uymasının cevazına delalet etmektedir.*” ifadeleri yer almakta olup bunun delalet şekli şöyledir: Ebu Hanife “imam kunût okursa, o da susar” deyince bu, Şâfiî imama uyan Hanefî birinin namazının fasit olmasına değil, aksine susmasının gerektiği ifade edildiği için, ona uymasının cevazına delalet eder.²² Konevî, rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozmadığına dair söylenenlerin delalet yoluyla elde edildiği şeklindeki itiraza cevap olarak şöyle demektedir:

“Usul-i fıkihtan da bilindiği üzere delalet sarih gibi amel görür. Bu sebeple ‘Sarih delaletten daha kuvvetlidir, Mekhûl’ün rivayeti sarihdir’ denemez. Çünkü biz diyoruz ki: ‘Bu delalet güçlü bir nassdır. Sarih olan rivayet ise zayıftır. Eşitlik nerede! İkisi de eşit olsaydı o zaman sarih olan tercih edilirdi.’”

Konevî savunduğu görüşün doğruluğunu Kadıhan'ın *el-Câmiu's-sağîr*'inde geçen şu sözlerle kuvvetlendirmeye çalışır: “*Bazıları Hanefîlerin Şâfiîlere uymasının caiz oluşunu inkâr etmiştir. Bunu da Mekhûl’ün Ebu Hanife’den yaptığı ilgili rivayete dayandırmışlardır.*” Kadıhan devamla şöyle der: “*İlgili mesele²³ Şâfiî imama iktidanın caizliğine delalet eder. Ancak eğer imam müteassıb ise, imanında şekke düşmüşse, vücudundan çıkan necis şeyler için abdest almamışsa ve kible yönünden aşırı uzaklaşmışsa bu durumda uyulmaz.*”²⁴

Konevî'ye göre Kadıhan'ın “bazıları inkâr etmiştir” ifadesi Hanefî mezhebinde, Mekhûl’ün rivayetine dayanarak Ebu Hanife açısından namazın bozulduğunu söyleyenlerin görüşünün zahir olmadığını göstermektedir. Konevî daha sonra elleri kaldırmanın amel-i kesir olacağı ve bunun da namazı bozacağı iddiasına geçer ve meşâyihın namazı bozan amel-i kesirin tanımı konusunda ihtilaf ettiğini belirterek bu konudaki görüşlere yer verir. Bazılarına göre iki elle yapılan şeyler amel-i kesirdir, tek elle yapılırsa amel-i yesirdir. Bazılarına göre bu durum namaz kılana bağlıdır: Eğer ameli çok olarak görüyorsa kesir, az görüyorsa kalildir. Bazılarına göre üç hareket ve fazlası kesirdir. Bazılarına göre ise dışarıdan bakan kişinin kanaati esas alınır: Eğer namaz kılan kişinin namazda olmadığı hissine kesin olarak kapılıyorsa hareketler amel-i kesirdir; bakan kişi namazda olup olmadığı mütereddit oluyorsa amel-i kalildir. Konevî bu son görüşün sahih olarak kabul edildiğini söylemektedir. Nitekim *Tuhfetu'l-mulûk*'te muhtar olan görüşün; *el-Yenabi*'de esahh olan görüşün bu olduğu belirtilmektedir. Fazlî ve Sadru's-Şehid gibi

²² Konevî, *Risale fi refi'l-yedeyn*, vr.173a.

²³ Bununla kast edilen, yukarıda zikredilen kunût okuyan imama tabi olan birinin susacağına dair meseledir.

²⁴ Kadıhan Fahrudin Hasan b. Mansur el-Özkendî, *Şerhu'l-câmiu's-sağîr* (nşr. Esedullah Muhammed Hanîf), Mekke: Câmîiatu Umî'l-Kura, 1423, s.199-200.

fakihlerin tercih ettiği görüşün bu olduğunu kaydeden Konevî, “Belhî, ashabımızdan bu görüşü rivayet etmiştir” demektedir.

Konevî’ye göre amel-i kesir ile ilgili bu görüşler açısından rükû esnasında elleri kaldırmak amel-i kesir olmamaktadır. Ona göre sadece birinci görüş yani iki elle yapılan şeyler açısından elleri kaldırmanın amel-i kesir olup olmayacağı hususu açık değildir. Ancak bu görüşün manası da iki elin beraber hareket etmesi değil, aksine (sarık bağlamak gibi) iki elin yardımı ile yapılmasına ihtiyaç duyulan fiillerdir. Kaldı ki bu görüşün zahir anlamı alınsa bile muhtar olan bu görüş değildir.²⁵

Konevî elleri kaldırmanın namazı bozmayacağına dair başka deliller de zikretmektedir. Mesela eğer elleri kaldırmak namazı bozsaydı elleri kaldırarak namaza başlamak da sahih olmazdı. Çünkü namaza aykırı olan ve namazı bozan bir şey ile namaz kurulamaz. Zira namazı bozan şeylerin cinsinden olan şeylerle namaza başlanmayacağı konusunda icmâ vardır. Oysa tüm namazlara eller kaldırılarak başlanmaktadır. Bu konudaki bir başka delil ise ilk nesilden itibaren Müslümanların rükû esnasında ellerini kaldıranların arkasında namaz kılması ve kimsenin buna karşı çıkmamış olmasıdır. Konevî’ye göre Hanefî meşâyihî da bayram namazlarının zait tekbirlerinde Hanefî birinin, başka mezhepten olanlara uyacağı konusunda ittifak etmiştir. Oysa bu da Hanefî mezhebine aykırıdır ve eğer namazı bozsaydı buna cevaz vermezlerdi.

Etkânî’nin savunduğu görüşün şaz olduğuna dikkat çeken Konevî, Mekhûl’un ilgili rivayetinde tek kaldığını ileri sürmektedir. Ayrıca Mekhûl mezhepte rivayeti ile meşhur olmuş biri olmadığı gibi onun herhangi bir görüş veya tercihi de bilinmemektedir. Yine meşâyihîtan bu rivayetin sıhhatine ve tercih edildiğine dair bir ifade de bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun bu rivayeti, meçhulün rivayeti menzilesindedir. Böyle birinin rivayeti ile amel etmek ise vacip bir tarafa caiz de değildir. Hatta usulcû ashabımıza göre bu gibi meçhul kişilerin rivayeti ile amel etmek helal değildir.²⁶

Konevî’ye göre Mekhûl’ün rivayetindeki bir diğer problem ise şudur: Bu rivayetin zahiri, Mekhûl’ün Ebu Hanife’yi görüp bunu, ondan duymuş olduğuna delalet etmektedir. Oysa o, Ebu Hanife’ye yetişmemiştir. Dolayısıyla rivayetin kabulü için ya Ebu Hanife’ye yetişmiş olması ya da aradaki râvileri zikretmesi gerekirdi. Ayrıca bunu Mekhûl’den rivayet eden Sadru’ş-Şehid gibi sonraki meşâyihî da Mekhûl’ü görmemiştir. Kısacası bu rivayet her iki taraftan da munkatı’dır.²⁷

6. Bâbertî’ye Nisbet Edilen Bir Reddiye

Ayasofya koleksiyonunda (1384 ve 4800 numaralı) iki farklı nüshası bulunan bir reddiye Ekmeleddin Bâbertî’ye (ö.786/1384) nispet edilmektedir.

²⁵ Konevî, *Risale fi refi’l-yedeyn*, vr.173b.

²⁶ Konevî, *Risale fi refi’l-yedeyn*, vr.174a-b.

²⁷ Konevî, *Risale fi refi’l-yedeyn*, vr.174b-175a.

Eserin içerisinde Bâbertî'ye ait olduğunu gösteren bir işaret bulunmamakla beraber her iki nüshanın da Bâbertî'nin risâlelerinin yer aldığı bir "mecmua" içerisinde yer alması, bunun ona ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu risâlede müellif, Etkânî'nin görüşü ile paralel olarak Hanefî birinin, rükûda ellerini kaldıran Şâfîî imama uyamayacağını savunmaktadır.

Bu risâle aslında Sübkî'ye bir reddiye olarak değerlendirilmelidir. Burada Bâbertî, mezhep içi tartışma ve ihtilaflara girmeksizin risâle boyunca bu konudaki rivayetleri değerlendirmektedir. Risâlenin girişinde Mekhûl'un rivayetine yer verilmekte, sonrasında Hz. Peygamberin ellerini kaldırmadığına dair haberler zikredilmektedir. Burada zikredilen haberler, Etkânî'nin ilgili risâlesindekiler ile büyük oranda aynıdır. Risâlenin devamında ise Sübkî'nin zikrettiği hadislerin bu konuda delil olamayacağına yer verilmektedir. Rivayetler değerlendirilirken de Etkânî'nin takip edildiği görülmektedir.

Bâbertî'ye göre Hz. Peygamberin ellerini kaldırdığına dair rivayetlerin bazılarının râvileri meçhuldür. Bazıları ise doğrudan rükûa gitme ve rükûdan kalkma durumu ile ilgili değil, iftitâh tekbiri ile ilgilidir. Bâbertî, Sübkî'nin zikrettiği 15 civarındaki rivayetin büyük çoğunluğunu senet açısından eleştiriye tabi tutmaz. Yani bu hadislerin sahih ve sabit olduğunu kabul eder. Ancak ona göre bu rivayetlerde söylendiği gibi Hz. Peygamber rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırmış olsa da buradan Hz. Peygamberin bunu sürekli yapmadığı yani belli bir müddet yapıp terk ettiği anlamı çıkar. Kısacası Bâbertî, Sübkî'nin zikretmiş olduğu hadislerin çoğunun nesh edilmiş olduğunu söylemektedir.²⁸

Ancak Bâbertî'nin bu itirazının esaslı bir itiraz olmadığını kabul etmek gerekir. Çünkü rivayetlerin tarihi hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmediği için aynı itiraz karşıt görüşte olanlar tarafından da ileri sürülebilir. Yani Bâbertî'nin, rükû esnasında ellerin kaldırılmadığına dair zikrettiği rivayetlerin ilk döneme ait olup daha sonra Hz. Peygamberin ellerini kaldırmış olduğu söylenerek cevap verilebilir.

Bâbertî'nin son olarak zikrettiği *"Eğer Ebu Hanife'nin görüşü doğruysa, karşıt görüşte olanların namazı bozulur; Eğer Ebu Hanife'nin görüşü yanlış, karşıt görüşte olanlarınki doğruysa yine ittifakla Ebu Hanife'nin görüşündeki namaz bozulmaz. Dolayısıyla her halükarda Ebu Hanife'nin görüşünü almak evladır"* şeklindeki gerekçe²⁹ de tartışmaya açıktır. Çünkü Bâbertî'nin bu ifadeleri, tüm ihtilaflı durumlarda ilgili delilin değil, ihtiyata uygun olanın alınması gerektiğini söylemektedir. Bu ilke esas alındığında mesela namazda kıyam esnasında elleri bağlamaya ve bağlamamaya dair iki farklı rivayet bulunsa, bağlamamanın tercih edilmesi gerekecektir. Çünkü eğer bağlamama yönündeki rivayetler doğruysa elleri bağlamak için yapılan hareketler, amel-i kesir olup namazı bozacaktır.

²⁸ Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *Risâle fi ademi cevâzi refi'l-yedeyn inde'r-rükû'*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.1384, vr.259-262.

²⁹ Bu görüş daha önce Kâsânî tarafından savunulmuştur. Bkz. Alâuddin Ebubekir b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003, II, 50.

7. Tartışmanın Nedeni Doktriner mi Siyasî mi?

Tartışmanın yaşandığı Nureddin Zengi ve Eyyubiler döneminde Şam ve Mısır bölgesi özellikle Sünnî mezheplerin birbirine yakınlaştığı bir yerdir. Nureddin Zengi'nin Hanefî olmasına rağmen, Şâfiî ve Malikîleri gözettiği,³⁰ Selâhaddin Eyyubî'nin de Şâfiî olmasına rağmen diğer Sünnî mezhepleri gözettiği³¹ yapmış oldukları medreselerden anlaşılmaktadır.³² Bu uygulamalar Eyyubilerin devamı niteliğindeki Memlûklerde de devam etmiştir. Bu üç devlette arada istisnai uygulamalar ve örnekler olsa da genel olarak dört Sünnî mezhep eşit derecede meşru kabul edilmiş ve desteklenmiştir. Bunun en önemli sebebi yıkılan İsmailî Fatımî devletin halk üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaktır.³³

Bununla beraber bu bölgelerde Memlûklerin 4. Sultanı Baybars'a kadar kâdilkudâtlar sadece Şâfiî mezhebinden atanmıştır. Memlûk sultan ve emirlerinin, genel olarak Hanefî olmasına rağmen, Şâfiî kâdilkudât atamalarının sebebi muhtemelen Şâfiîlerin burada kalabalık ve baskın olmasıdır. Nitekim bazı dönemlerde Şâfiîlerin yoğun olduğu bölgelere Hanefî imamlar atanmasından dolayı halkın karşı tavrı söz konusu olmuştur.³⁴

663/1264 yılında ise Baybars, işlerin aksamasını gerekçe göstererek dört mezhepten de kâdilkudât atamaya başlamıştır.³⁵ Sonraki süreçte Mısır bölgesinde

³⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996, XX, 534.

³¹ Selahaddin Eyyubi, Mısır'ın idaresini aldıktan sonra 566 yılında Şii oldukları için tüm Mısır kadılarının görevine son vermiş, bunun yerine Şâfiî mezhebinden Abdülmelik b. Derbâs el-Kürdî'yi başkadı olarak atanmıştı. Ancak Selahaddin Eyyubi aynı sene Şâfiîlere medrese yaptığı gibi Mısır'da müntesibi bulunan Mâlikîlere de medrese yaptırmıştı. Bu vesileyle Şâfiîlik ve Mâlikîlik tekrar Mısır'da canlandı ve İsmailîlik gizlendi. Bkz. Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *İttiâzu'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-fâtımiyyine'l-hulefâ* (nşr. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-suuni'l-islamiyye, 1996, III, 319-320.

³² Abbasi halifesi Müstansır-Billâh'ın 631 yılında Bağdat'ta kurduğu Müstansırıyye medresesinde de benzer bir uygulama görülmektedir. Burada aynı mekan içerisinde dört mezhebin fikhî okutulmuştur Burada aynı zamanda mezheplerin alacağı talebeler, müderrisler ve müdter de eşit tutulmuştur. Bkz. Kemaleddin Abdurrezzak el-Bağdadi İbnü'l-Fuvati, *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecârübü'n-nafia* (nşr. Mehdi en-Necm), Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002, s. 61-62.

³³ Bununla ilgili geniş bir çalışma için bkz. Mehmet Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 145-162.

³⁴ Mesela Muhammed b. Musa el-Belâsağuni (ö.506), Dımaşk'a kadı olduktan sonra devlet gücünden yararlanarak Dımaşk camiinde Şâfiî imamı görevden alarak Hanefî bir imam atar. Halk buna karşı çıkar ve imamın arkasında namaz kılmaktan imtina ederek başka yerde topluca namaz kılarlar. Selahattin Eyyubî, Dımaşk'ı aldıktan (570 yılı) sonra oraya tekrar Şâfiî imam atar. Bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-islam*, Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-islamî, 2003, XI, 82-83.

³⁵ Bunun sebebi olarak Şâfiî kadilkudat Taceddin b. Bintu'l-E'azz'in birçok konuda hüküm vermekten geri durması, işleri sürüncemede bırakması ve halkın şikayetlerinin artması olarak gösterilmektedir. Ayrıca Şâfiî kadilkudattan pek hoşlanmayan Emir Aydoğdu'nun da bu konuda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine sultan, Sadreddin Süleyman'ı Hanefî kadilkudatı, Şerefeddin Ömer es-Sübki'yi Mâlikî kadilkudatı ve Şemseddin Muhammed b. İmad'ı da Hanbelî kadilkudatı olarak atar. Mısır'da başlayan bu uygulama daha sonra Dımaşk'ta uygulanmaya başlanmıştır. Ahmed b. Abdolvahhab en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi*

hem kazaskerlik hem de dâru'l-adl (mezâlim mahkemeleri) müftülüğü için diğer mezheplerden atamalar yapılmıştır. Dımaşk ve Halep bölgelerinde ise uygulama kısmen Mısır'dan farklı olmuş ve muhtemelen müntesiplerinin az olması sebebiyle bu iki şehirde genel olarak sadece Şâfiî ve Hanefî mezhebinden kazasker ve dâru'l-adl müftüsü atanmıştır.³⁶

Dört mezhepten *kadın*ın atanmaya başlandığı Memlük döneminde yine Şâfiîlik hem Mısır hem de Şam bölgesinde ön planda tutulmaktaydı. Vakıflara, yetim mallarına ve diğer görevlere Şâfiî kadınlar bakıyordu. Yine diğer mezhep kadınları sadece şehir merkezinde söz sahibi iken Şâfiî kadınlar hem şehir merkezlerinde hem kaza ve köylerde söz sahibiydi.³⁷ Büyük camilerde hutbe de Şâfiî kâdilkudâtlar tarafından okunuyordu.³⁸ Bu husus protokol yerinden de anlaşılıyordu. Şâfiîlerden sonra sırasıyla Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî kadı gelirdi.³⁹

Anlaşıldığı kadarıyla bazı Hanefîler Şâfiîlerin ön planda tutulmasından hoşnut değildi.⁴⁰ Muhtemelen bu sebeple bu dönemde Şâfiîlerden hoşnut olmayan bazı fakih ve emirlerden bahsedilmektedir. Mesela fakih Kadı Şemseddin İbnü'd-Deyrî'nin (ö.827) Hanefîlik dışındaki mezhepleri düşük gördüğü kaydedilmektedir.⁴¹ Yine Burci/Çerkez Memlüklerin sultanı Melik Zahir Tatar'ın Hanefî mezhebine taassup gösterdiği ve Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin kalmamasını istediği belirtilmektedir.⁴² Bu durumdan hoşnut olmayanlardan biri de Dımaşk'ta Etkânî'yi destekleyen Emir Seyfeddin Yelboğa'dır. Kaynakların belirttiğine göre o Hanefî talebelere fazladan bağış ve maaş vermekteydi. Yine Hanefîleri protokolde Şâfiîlerin önüne geçirmeye çalışmış, ancak bu konuda başarılı olamamıştır.⁴³ Yelboğa'nın refu'l-yedeyn meselesinde onca Hanefî ve Şâfiî fakihine karşısına alan Etkânî'nin yanında durmasının sebebi de muhtemelen onun Hanefîleri korumak ve Şâfiîlerin kontrolünü azaltma yönündeki isteğidir. Etkânî'nin tartışmadan uzun yıllar sonra Dımaşk'tan ayrılması da Yelboğa'nın Etkânî'yi bir şekilde koruduğunu göstermektedir.

Bu süreçte Ebu Hanife'nin mezhebini öven, hadis bilgisinin yetkinliğine vurgu yapan ve yönetim açısından Hanefîliğin daha uygun olduğunu savunan çalışmalar yapılması da buradaki Hanefî-Şâfiî tartışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmalıdır. 744/1343 yılında Dımaşk kâdilkudâtlığına getirilen Necmettin

funûni'l-edeb, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, t.y. XXX, 75-77; Zeyneddin Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1996, II, 211.

³⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed Kalkaşendi, *Subhu'l-a'sâ*, Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1922, IV, 192, 221.

³⁷ Kalkaşendi, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 192, 221; Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, XXX, 76-77.

³⁸ Mesela Dımaşk'ta Ümeyye camiinde durum böyleydi. Kalkaşendi, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 193.

³⁹ Kalkaşendi, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 192.

⁴⁰ İhsan Timür, "Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar", (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s.152-153.

⁴¹ İbn Hacer Şihabuddin Ahmed el-Askalanî, *İnbâu'l-ğumr bi-enbâi'l-umr* (nşr. Hasan Habeşi), Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuuni'l-islamiyye, 1972, III, 339.

⁴² Cemaleddin Yusuf İbn Tağribirdi, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır: Dâru'l-kütüb, t.y. XIV, 207.

⁴³ İbn Hacer el-Askalanî, *ed-Düreru'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, IV, 439.

Tarsusî'nin (ö.758/1357) *Tuhfetu't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk* adlı eseri, yönetimde Hanefî mezhebinin ön plana çıkarılması amacıyla yazılmıştır. Tarsusî burada yönetim açısından Hanefî mezhebinin Şâfîlikten daha uygun olduğunu, birçok fûru görüş üzerinden göstermeye çalışarak Türk yöneticilerden Hanefî mezhebinin her açıdan ön plana çıkarılmasını istemektedir.⁴⁴ Benzer bir tavır yakın dönemde Mısır'da yaşayan Bâbertî tarafından sergilenmiştir. *en-Nuketu'z-zarife* adlı eserinde Babertî, Hanefî mezhebinin üstünlüğünü dile getirdikten sonra⁴⁵ hâtîmede Melik'e⁴⁶ hitaben Hint'ten Yunan şehirlerine, Mâverâünnehir'den Irak bölgesine kadar hep Hanefî mezhebiyle amel edildiğini ve bu mezhebin uyulmaya daha layık olduğunu savunur. Sonra da Melik'e böyle bir mezheple amel etmenin vacip olup olmadığını sorar. Ona göre bunun vacip olduğu kabul edilmese bile sahih fikir ve râcih akıl, bu mezhebin diğerlerinden üstünlüğüne inanır. Bâbertî'nin bu risâledeki asıl amacının Hanefî mezhebini Şâfî mezhebinin yerine ikame etmek olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Dolayısıyla Etkânî ile canlandırılan refu'l-yedeyn tartışmasının ve bu görüşü savunanların bu yöndeki çabalarının doktriner olmaktan ziyade Hanefîlerin, Şâfîlere tabi olmasını engelleme amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Etkânî'nin bu yönde bir niyet taşıdığı bazı ipuçları da bulunmaktadır. Birincisi mezhep içerisinde farklı görüşler olmasına rağmen, daha açık bir ifadeyle rükû esnasında ellerin kaldırılmasının namazı bozmayacağına dair görüş de bulunmasına rağmen ve üstelik mezhep içerisindeki bir görüşün tercihi mümkün olmasına rağmen onun Ebu Hanife'den gelen zayıf bir rivayete tutunmasıdır. Nitekim Ebu'l-Berekat Neseî, rükûda elleri kaldırmanın amel-i kesir olmadığını açıkça ifade etmiş;⁴⁷ Burhâneddin İbn Mâze (ö.616/1219) de elleri kaldırmanın namazı bozmayacağını ve mezhep imamlarının bu konudaki görüşlerinin bu yönde olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

İkincisi Etkânî'nin delil olarak aldığı Mekhûl en-Neseî'nin rivayeti Hanefî fetva usulü açısından amel edilebilecek bir rivayet değildir. Çünkü Nâdirrivâyeye ile amel için onun Zâhirrivâyeye'ye uygun olması şartı aranmaktadır. Oysa Zâhirrivâyeye'de Ebu Hanife, namazında kunut okuyan bir imama uymanın caiz olacağı ifade etmiştir. Konevî'nin de ifade ettiği üzere namazında kunut okuyanlar aynı zamanda kunut için ellerini kaldırmaktadır. Ebu Hanife'nin zâhir görüşü bu yöndeyken Mekhûl'ün rivayetinin buna uygun olduğu iddia edilemez. Ayrıca Mekhûl'ün bu rivayetinin Nâdirrivâyeye kapsamında da değerlendirilmesi mümkün değildir.

⁴⁴ Necmeddin İbrahim et-Tarsusî, *Tuhfetu't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*, Beyrut: Merkezu İbnu'l-Ezrak, 2012, s. 71-155.

⁴⁵ Risalenin içeriği ile ilgili bkz. Abdullah Kahraman, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2017), 11-14.

⁴⁶ Bu kişinin el-Meliku'l-Eşref Şa'ban (778/1376) olması muhtemeldir.

⁴⁷ Neseî, *el-Kâfî*, vr. I, 70a.

⁴⁸ Burhâneddin Ebu'l-Meâli Mahmud b. Ahmed el-Buhârî İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'manî* (nşr. Abdulkerim Sami el-Cundî), Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004, I, 399.

Üçüncüsü ise Etkânî'nin böyle bir namazın bozulduğunu söylemesi için neden 27 sene beklediği hususudur. Kaynakların kaydettiğine göre Etkânî 720 yılında önce Dimaşk'a, oradan Irak ve Mısır'a göç etmiş, buralarda 27 yıl kadılık, hasiplik, müderrislik yaptıktan sonra 747 senesinde ikinci defa Dimaşk'a gitmiştir. Bu tartışmayı da ikinci gidişinde başlatmıştır. Etkânî'nin bu süre zarfında kaldığı yerlerin çoğunluğunun Şâfiî olması, onun Şâfiî bir imamın arkasında namaz kıldığını, en azından Şâfiî imamın arkasında namaz kılan Hanefîlerin varlığından haberdar olmasını gerektirir. Dolayısıyla Etkânî'nin, Şâfiî imamların arkasında namaz kılmanın sahih olmadığı görüşünü, Seyfeddin Yelboğa'nın Hanefî mezhebini ön plana çıkarma çabasından destek alarak dile getirmiş olması muhtemeldir. Etkânî'nin Şâfiîlere son derece muhalif ve mutaassıp olduğunun Hanefî kaynaklarda geçmesi⁴⁹ de onun bu tavrının sadece doktrinden kaynaklanmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁰

Uzun yıllar diğer Sünni mezhepler ile iç içe yaşayan bölgenin yerli Hanefîlerinin genelini Etkânî'ye şiddetle karşı çıkmaları da Etkânî'nin söz konusu görüşünün mezhep içerisinde benimsenmediğini göstermektedir. Etkânî'nin savunduğu görüşün sonraki dönemlerde de taraftar bulduğu söylenemez. Mesela Hidâye şârihi Bedreddin Aynî (ö.855/1451), Hanefî birinin tıpkı bir Şâfiî gibi rükû esnasında ellerini kaldırmasının namazı bozmayacağını ifade etmektedir.⁵¹ İbnu'l-Hümâm (ö.861/1457) Mekhûl'ün rivayetini eleştirmekte,⁵² Zeyneddin İbn Nuceym (ö.970/1563) ise elleri kaldırmanın namazı bozmayacağı görüşünü tercih etmekte ve Mekhûl'ün rivayetinin şaz olduğunu ve gerek rivayet gerek dirayet olarak sahih olmadığını belirtmektedir.⁵³ Şihâbuddin Şelebî (ö.1021/1612) elleri kaldırmanın namazı bozmayacağını,⁵⁴ Ebu'l-İhlâs Şürünlâlî (ö.1069/1659) ise sahih olan görüşe göre elleri kaldırmanın namazı bozmayacağını ama bunun mekruh olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Alaeddin Haskefi (ö.1088/1677) de "mezhep görüşüne göre elleri kaldırmak namazı bozmaz, aksi görüş şazdır"⁵⁶ demektedir. Yine İbn Abidin (ö.1252/1836) de böyle bir namazın bozulmayacağını belirtmektedir.⁵⁷

⁴⁹ Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, III, 474; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 52.

⁵⁰ Etkânî'nin mutaassıp ve kendini üstün gördüğü bizzat yazdığı eserlerdeki ifadelerden de anlaşılmaktadır. Emir Kâtib el-Etkânî, *et-Tebyîn* (nşr. Sâbir Nasr Mustafa Osman), Kuveyt: Vezaretu'l-evkâf ve's-suûni'l-islâmiyye bi'l-Kuveyt, 1999, II, 496-497.

⁵¹ Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud el-Aynî, *Minhatu's-Sulûk fi şerhi Tuhfeti'l-mulûk*, Katar: Vezaretu'l-evkâf ve's-suûni'l-islâmiyye, 2007, s.126.

⁵² Kemaleddin Muhammed İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003, I, 452-453.

⁵³ Zeyneddin İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, Kahire: el-Matbaatu'l-ilmîyye, 1311, II, 49.

⁵⁴ Şihâbuddin Ahmed Şelebî, *Hâşiye alâ Tebyîni'l-hakâik*, Bulak: el-Matbaatu'l-kübra'l-emîriyye (Tebyînu'l-hakâik ile), 1314, I, 171.

⁵⁵ Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürünlâlî, *Merâkı'l-felâh*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004, s. 119.

⁵⁶ Muhammed b. Ali el-Haskefi, *ed-Durru'l-muhtâr* (nşr. Abdulmunim Halil İbrahim), Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002, s. 86.

⁵⁷ Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr* (nşr. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvaz), Riyad: Dâru âlemi'l-kutub, 2003, II, 386.

Görüldüğü üzere yukarıda görüşleri verilen Mısır ve Şam bölgesinde yaşayan birçok Hanefî fakih, Etkânî'nin savunduğu görüşü eleştirmiştir. Bu açıdan Etkânî'nin bu görüşü tercih etmesinin arkasında, Şâfiîlere yönelik beslediği karşıtlık ve taassup yanında, yaşadığı dönemde ön planda tutulan Şâfiîleri geri plana itme amacının yattığı söylenebilir.

Sonuç

Memlükler döneminde Şam ve Mısır bölgesinde dört mezhebin bir arada uygulanmasının olumlu yanları kadar olumsuz bazı yansımaları da olmuştur. Mezhepsel bazı tartışmaların bu dönemde çokça görülmesinin sebebi buradaki farklı mezheplere mensup kadı, müftî, müderris ve ulamanın birçok noktada karşı karşıya gelmesidir.

Rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozacağı ve bu sebeple Hanefîlerin Şâfiî imama uymasının caiz olmadığını savunan Etkânî gibi fakihlerin ifadelerinde tartışma tamamen doktriner görünse de bu tartışmanın asıl nedeninin siyasi bazı mülahazalar olduğunu söylemek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla Etkânî gibi fakihlerin amacı Şam ve Mısır bölgesinde ön planda tutulan Şâfiî mezhebi yerine Hanefîliği ikame etmektir. Bölgedeki bazı emirlerden de destek alan Etkânî, bu amacını gerçekleştirmek üzere Hanefîlerin Şâfiîlere uyamayacağı görüşünü dile getirmiş ve bu yolla cami imamlarının Hanefîlerden olmasını sağlamaya çalışmıştır. Zira Şâfiîler, Hanefî imama tabi olduğunda namazlarında bir problem oluşmayacaktır.

Etkânî'nin tartışmayı siyasi bazı amaçlarla başlattığının bazı ipuçları da bulunmaktadır. Birincisi Etkânî'nin böyle bir namazın bozulacağına dair delil olarak tutunduğu Mekhûl en-Neseî'nin rivayetinin şâz bir görüş olması ve bunun Zâhirurrivâye'ye uygun olmamasıdır. İkincisi, mezhep içerisinde rükû esnasında elleri kaldırmanın namazı bozmayacağı Burhanuddin İbn Mâze ve Ebu'l-Berekat Hafizuddin Neseî gibi büyük fakihler tarafından açıkça belirtilmiş olmasına ve üstelik bu görüş Dımaşk gibi Şâfiî ve Hanefîlerin beraber yaşadığı bir ortam için oldukça uygun olmasına rağmen bunun tercih edilmemiş olmasıdır. Üçüncüsü ise Etkânî'nin Şam-Mısır bölgesine gittikten 27 yıl sonra böyle bir tartışmayı başlatmış olmasıdır; bu husus onun bölgenin siyasi durumunu öğrendikten ve bazı emirlerin desteğini aldıktan sonra bu tartışmayı başlattığına işaret etmektedir.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 109-123.
- Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud, *Minhatu's-Sulûk fi şerhi Tuhfeti'l-mulûk*, Katar: Vezaretu'l-evkâf ve'ş-şuuni'l-islâmiyye, 2007.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud, *el-İnâye*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye (Fethu'l-Kadir ile), 2003.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud, *Risâle fi ademi cevâzi refi'l-yedeyn inde'r-rükû'*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.1384.

- Etkânî, Emir Kâtib, *et-Tebyîn* (nşr. Sâbir Nasr Mustafa Osman), Kuveyt: Vezaretu'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmiyye bi'l-Kuweyt, 1999.
- Etkânî, Emir Kâtib, *Refu'l-yedeyn fi's-salat*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3706.
- Haskefî, Muhammed b. Ali, *ed-Durru'l-muhtâr* (nşr. Abdulmunim Halil İbrahim), Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddu'l-muhtâr* (nşr. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvaz), Riyad: Dâru âlemi'l-kutub, 2003.
- İbn Hacer el-Askalanî, Şihabuddin Ahmed, *ed-Düreru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabi, t.y.
- İbn Hacer el-Askalanî, Şihabuddin Ahmed, *İnbâu'l-ğumr bi-enbâi'l-umr* (nşr. Hasan Habeşi), Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuuni'l-islamiyye, 1972.
- İbn Kutluboğa, Allame Kâsım, *Tâcu't-Terâcim*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâze, Burhâneddin Ebu'l-Meâli Mahmud b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'manî* (nşr. Abdülkerim Sami el-Cundî), Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.
- İbn Nuceym, Zeyneddin, *el-Bahru'r-râik*, Kahire: el-Matbaatu'l-ilmîyye, 1311.
- İbn Tağriberdi, Cemaleddin Yusuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır: Dâru'l-kütüb, t.y.
- İbnu'l-Fuvati, Kemaleddin Abdurrezzak el-Bağdadi, *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecârübü'n-naftia* (nşr. Mehdi en-Necm), Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002.
- İbnu'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- İbnu'l-Verdî, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer, *Tarihu İbni'l-Verdî*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996.
- Kadihan, Fahrudin Hasan b. Mansur el-Özkendî, *Şerhu'l-câmi's-sağîr* (nşr. Esedullah Muhammed Hanîf), Mekke: Câmiatu Ummi'l-Kura, 1423.
- Kahraman, Abdullah, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2017), 1-20.
- Kalaycı, Mehmet, "Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi", (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-a'sâ*, Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1922.
- Kâsânî, Alâuddin Ebubekir b. Mesud, *Bedâiu's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- Katib Çelebi, Hacı Halife, *Süllemu'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*, İstanbul: İrcica, 2010.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* (nşr. Saffet Köse vdğr.), İstanbul: Mektebetu'l-irşâd, 2017.
- Konevî, Mahmud b. Ahmed b. Mesud, *Risâle fi refi'l-yedeyn*, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed, nr.1606.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, 1324.
- Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *İttiâzu'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-fâtmiyyine'l-hulefâ* (nşr. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire: el-Meclisu'l-a'lâ li's-şuuni'l-islamiyye, 1996.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed, nr.612.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvahhab, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, t.y.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybeg, *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1998.

- Serûcî, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed, *el-Gâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr.531.
- Sübkî, Takiyyuddin Ali b. Abdulkâfi, "Refu'l-yedeyn fi's-salât", *Mecmûatu Resâilî'l-munîriyye*, Mısır: el-Matbaatu'l-muniriyye, 1343.
- Şelebî, Şihâbuddin Ahmed, *Hâşiye alâ Tebyîni'l-hakâik*, Bulak: el-Matbaatu'l-kübra'l-emiriyye (Tebyinu'l-hakâik ile), 1314.
- Şürünbülâfî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr, *Merâkı'l-felâh*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.
- Tarsusî, Necmeddin İbrahim, *Tuhfetu't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*, Beyrut: Merkezu İbnu'l-Ezrak, 2012.
- Timür, İhsan, "Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar", (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Tarihu'l-islam*, Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-islamî, 2003.